

Terug naar de kern?

‘Hoe kunnen wij als kerk meer zichtbaar worden?’

‘Hoe kunnen we de kerk in het dorpsgebeuren nadrukkelijk voor het voetlicht plaatsen?’

‘Hoe kunnen wij kerk voor het hele dorp zijn?’

‘Kunnen we met nieuwe vieringen, andere bijeenkomsten, nieuwe mensen (zinzoekers? afgehaakte kerkgangers?) bereiken?’

‘Wat betekent een toenemende consumptieve houding van onze kerkleden voor ons aanbod?’

‘Hoe voorkomen we dat we met nieuwe muziekstijlen en andere typen kerkdiensten andere kerkgangers vervreemden?’

‘Hoe krijgen we mensen die nooit eerder een voet over de drempel hebben gezet zo ver om in de kerk te komen?’

De vragen en dilemma's die in de praktijkberichten in dit nummer naar voren komen geven naar onze indruk een goed beeld van de situatie in veel lokale kerken. Als onderzoekers die hun kennis willen delen zijn ondergetekenden de afgelopen jaren bijna wekelijks op pad geweest voor het geven van lezingen en het beeld is, zowel in katholieke als protestantse geloofsgemeenschappen, op veel plaatsen hetzelfde. We zien een betrokken, veelal verouderende groep gelovigen, die houdt van de kerk en nog altijd veel beleeft aan de liturgie, de catechese, de preek en de ondersteuning door een geloofsgemeenschap en die hoopt op remedies om het tij te keren.

Het tij wordt bepaald door dramatische dalingen in het aantal kerkgangers en door een teruggang in het aantal kerkgebouwen (Bisse-

ling, De Roest & Valstar 2012). Tegelijkertijd is er sprake van een toenemende diversiteit van betrokkenheid, welke leidt tot een toenemende diffuusheid van het onderscheid tussen lid en niet-lid, kerkelijk en niet-kerkelijk. De remedie wordt sinds enkele jaren gezocht in het ontwikkelen van nieuw aanbod met als noemer: 'missionair'. Dit aanbod wordt gepresenteerd naast het bestaande aanbod aan kerkdiensten, pastoraat, leer- en toerustingsbijeenkomsten en diaconale activiteiten.

Ook in de dorpscontext worden tegenwoordig woorden als 'missionair', 'pionieren' en 'nieuwe vormen van kerk-zijn' in een *wordcloud* van het kerkelijk discours groot geschreven. We constateren dat het woord 'missionair' steeds minder negatief bezet lijkt te zijn, ook in niet-orthodoxe of evangelicale geloofsgemeenschap-

pen en zelfs in meer vrijzinnige gemeenten. Zo lezen we op een website van een vrijzinnige gemeente: 'Vanuit vrijzinnig oogpunt lijkt vrijzinnig en missionair zijn een contradictie in terminis. Echter, voor het behoud van de gemeente zal er missionair werk verricht moeten worden' (www.oudshoornsekerk.nl). Deze gemeente is hier eerlijk: haar missionaire gerichtheid wordt in ieder

geval ten dele gevoed word door de drang te overleven. Niet elke

gemeente zal dat zo publiekelijk communiceren, maar dit welbegrepen eigenbelang speelt natuurlijk kerkbreed.

De concretisering van de missionaire *drive* in de praktijkberichten is voor ons herkenbaar: de voorganger die zich zijn of haar rol nadrukkelijker bewust moet zijn, het organiseren van nieuwe activiteiten op andere tijdstippen dan 10.00 uur op zondagochtend, een oriëntatie op doelgroepen, een toenemende aandacht voor relaties, het inzetten van sociale media (opnieuw vooral door de enthousiast twitterende voorganger), het creatief zoeken naar andere vormen van dienstbare presentie, het verkleinen van de afstand tot de kerk en het zien van het kerkgebouw als gastvrij, missionair startpunt.

In relatie tot vernieuwing licht echter voor ons in de praktijkberichten ook op wat Peter Marris reeds in 1974 in de psychologische klassieker *Loss and Change* aanduidde als de 'conservative impulse'. Hij spreekt over een legitieme gehechtheid aan voorspelbaarheid en de bijbehorende noodzaak om structurele veranderingen gedoseerd te brengen. Het is een 'diep-

verankerde impuls' om wat we geleerd hebben, waaraan we emoties verbinden en waarmee we vertrouwd zijn geraakt, te willen verdedigen.

We zien het terug in de leus over muziek in de eredienst: 'We willen een gewone kerkdienst!'

We zien het ook terug in het verlangen naar de tijd toen ook de dorpskerk nog vol kerkgangers zat en in de dominantie van de 'kom-naar-

Het draait bij missionair-zijn in het dorp om het gezicht en de visie van de voorganger

ons'-structuur. Het zijn expressies van de spanningsvelden waarin geloofsgemeenschappen

verkeren wanneer ze zich enerzijds geroepen weten missionair te zijn, terwijl ze anderzijds geen helderheid en (vooral) geen overeenstemming hebben over wat ze verstaan onder de missie van de kerk in een niet-christelijke context en wat ze er mee beogen.

Missionaire roeping, een zaak van de voorganger?

Het brengt ons bij een eerste kritische kanttekening. Geloofsgemeenschappen in het dorp leggen de missionaire roeping, zo blijkt in dit nummer, nog al eens neer bij de voorganger. De voorganger heeft de leiding bij nieuwe activiteiten op de zondag, is aanklambaar op de zaterdag voor de Gedachteniszondag, en soms wordt zelfs de tuin van de pastorie een nieuwe kerkplek. Ook is opvallend dat het de voorganger is die zich geconfronteerd weet met kritische commentaren wanneer de kerkenraad een keuze maakt voor een ander muziekbeleid.

Brouwer haalt de BBC-serie 'The Vicar of Dibley' aan en dat is niet alleen vanwege de idylle van de markt in de pastorietaan: het draait bij

missionair-zijn in het dorp om het gezicht en de visie van de *vicar*, de voorganger. Hij wordt gezien als coach, aanjager, trekker, verbinder naar buiten en binnen. De voorganger ervaart de genoemde vragen en spanningsvelden dan ook vaak aan den lijve en het is moeilijk om het daarin alleen uit te houden. Het brengt de voorgangers bovendien in een spagaat. Naast de gevoelde noodzaak om 'missionaire' activiteiten te bedenken zijn er immers ook nog de meer 'reguliere' activiteiten: pastorale bezoeken afleggen, kerkdiensten leiden, toerustingsbijeenkomsten opzetten. Er leven in een geloofsgemeenschap gerechtvaardigde verwachtingen, dat de predikant of kerkelijk werker zich daar primair op dient te richten. Uit het onderzoek van Van Holten is zelfs gebleken dat predikanten zozeer worden opgeslokt door het werk in de gemeente en daar hun handen zo vol aan hebben, dat zij er nauwelijks aan toe kunnen komen hun blik naar buiten te richten (Van Holten 2009, 204). De respondenten van Van Holten vulden hun antwoorden in voordat de landelijke kerken missionaire communicatie hoog op de agenda zetten en de aandacht hiervoor is sinds 2005 sterk toegenomen, maar niettemin ligt de druk nu ook in de ontwikkeling van missionaire activiteiten vooral bij de voorganger.

Stefan Paas spreekt dan wel in zijn artikel in dit nummer in navolging van Roxburgh over een 'proces van dialoog en luisteren dat leidt tot een missionaire visie', maar van een missionaire visie die gezamenlijk met de kerkenraad of, breder, met de hele geloofsgemeenschap, wordt ontwikkeld, zien we in de praktijkberichten, zoals Paas ook opmerkt, niet veel terug. Dat geldt voor het gezamenlijk maken van een om-

gevingsanalyse, maar het betreft wat ons aangaat vooral het nadenken over de missionaire mogelijkheden van de individuele leden van de gemeenschap.

Dat laatste lijkt het minste te gebeuren. We zien geen missionaire toerusting van de gelovigen voor het leven in een grotendeels niet-christelijke cultuur, een cultuur waarin velen gelukkig zijn zonder God of geloof en velen aangeven God, de Bijbel of de kerk niet nodig te hebben. Het is wellicht niet fair, en daarom haasten we ons te zeggen dat we in dit themanummer enkel de voorgangers aan het woord hebben gelaten. Dat vertekent het beeld. In hun zelfrapportage zien we om hen heen wel een kerkenraad, een werkgroep ('missionair team'), een commissie, een subgroep van een werkgroep vorming & toerusting of een aantal muziekoördinatoren, maar we zien niet goed hoe missionair kerk-zijn in het dorp een zaak is van de hele geloofsgemeenschap. In één van de praktijkberichten zien we hoe het initiatief tot wat zou kunnen uitgroeien tot een pioniersplek, afkomstig is van een lid van de gemeente en in deze casus speelt de predikant een bescheiden rol, maar we zien gelovigen nauwelijks communiceren over hun geloofs- en gemeenschapservaringen of over hun visie op de werkelijkheid. Ook in de missionaire bijeenkomsten zelf wordt niet duidelijk wat gelovigen zien als het onderscheidende, unieke van het christelijk perspectief op de werkelijkheid, op het heden en op de toekomst. We zien enerzijds een verlangen naar vroeger, 'toen de kerken nog vol zaten', anderzijds bestaat er een reserve om getuige te zijn. Er lijkt, althans naar 'buiten', niet veel geloof (als zienswijze en zijnswijze) gecommuniceerd te worden.

Hoe komt dat? Is het verlegenheid dat gelovigen daarvan weerhoudt, is het een breed gedeelde opvatting dat je een ander, laten we zeggen een dorpsgenoot, niet met geloofsovertuigingen of geloofservaringen moet lastigvallen? Waarschijnlijk wordt het vertellen over God, Jezus, het Koninkrijk van God of over de eigen geloofservaringen onmiddellijk verbonden met het opleggen van een mening aan een ander. Met het bezitten van een waarheid die wordt opgedrongen. Of met morele superioriteit. Daar zou een begrijpelijke en terechte huiver voor kunnen bestaan. Het is ons echter niet helder hoe betrokken kerkleden aankijken tegen de missie van de kerk en, in het verlengde daarvan, van de individuele gelovige.

Stefan Paas spreekt over het grote belang van een 'theologie voor kleine gemeenten in een niet-christelijke omgeving'. Tegelijk lijkt het er op dat de kern daarvan voor de betrokkenen moeilijk te verwoorden valt. Wanneer de kerk echter toegroeit naar een verzameling kleine verstrooide christelijke gemeenschappen, zonder eigendommen en met voorgangers die de taken er naast een ander beroep bij doen, dan zal het er echter op aankomen dat deze gemeenschappen in zekere zin zichzelf opnieuw uitvinden. Juist als geloofsgemeenschappen leven in een overgang van institutionele, voorgegeven, vormen van geloof en kerk-zijn, naar meer subjectieve, creatieve en temporele vormen, komt het neer op een voortgaande *re-invention*. Er zijn immers steeds minder voorgegeven patronen en routines. Het kloppend hart van deze gemeenschappen zal gevormd moeten worden

door vormen en inhouden van geloofscommunicatie, die kunnen leiden tot een gezamenlijk te articuleren visie, een 'kleine leer van de dorpskerk'.

Bij missionair-zijn in het dorp komt het aan op een gezamenlijke terugkeer naar de oorsprong. Het gaat om het voortgaande gesprek over vragen als: Waarom is een dorpsgeloofs-

gemeenschap in een niet-christelijke context, hoe klein ook, überhaupt van belang? Waartoe

bestaat zij en wat beleven de mensen die er meer of minder betrokken bij zijn daar zelf aan? Wat bezielt hen in dit verband? En het gaat om het gezamenlijk te bediscussiëren antwoord op de vraag: waarom en waarin is het christelijk geloof voor mensen heilzaam? Welk perspectief biedt het christelijk geloof op het individuele leven en op het samenleven? Wat spreekt mensen aan in het evangelie? Waar zien zij tekenen van Gods aanwezigheid?

De ontwikkeling van een missionaire visie begint bij de ontwikkeling van een *ordinary ecclesiology* en een *ordinary soteriology*. Dat hoeft overigens niet een 'kom-naar-ons-en-doe-als-wij'-structuur te impliceren. Kerk-zijn kan immers ook gezien worden als 'kerk-voor-andere(n)', in 'anders'-zijn, en heil kan ook *gevonden* worden in het begeleiding bieden aan en delen met mensen in hun zoektocht naar het goede, het ware en het schone. De kerk is ook niet de enige vindplaats van geloof, of van God. Bij een theologie voor kleine gemeenten gaat het daarmee om een gesprek waar vele stemmen aan kunnen meedoen. De antwoorden zijn daarbij, opnieuw, niet langer institutioneel voorgegeven. ▷

Als geloofsgemeenschappen willen aansluiten bij nieuwe vormen van geloof, bij het zoeken naar bezieling en inspiratie, en bij veranderende bindingspatronen ('consumptiegedrag'), maar tegelijk trouw willen blijven aan het christelijk zelfverstaan, dan zal het moeten gaan om de vraag wat dat 'christelijk zelfverstaan' vóór hen en volgens hen inhoudt. Daarbij is er een brede bandbreedte en is er een grote diversiteit aan antwoorden, maar zal er toch ook enige omligging nodig zijn.

Vijf dimensies binnen missionaire presentie

We keren terug naar de praktijkberichten en de reflecties daarop. Komen we hierin reeds elementen van een christelijk zelfverstaan tegen? Het verrassende is dat wie de vraag stelt naar het christelijk zelfverstaan en het waartoe van een kerk, al snel terecht komt bij de beweging naar buiten, bij de missie van de kerk. Binnen de anglicaanse traditie wordt veel gewerkt met de zogenaamde 'five marks of mission'. Met deze 'marks' heeft men de breedte van de missionaire betrokkenheid van de christelijk gemeente op de samenleving willen markeren. Het gaat om de volgende vijf uitingen of facetten (www.anglicancommunion.org/ministry/mission/fivemarks.cfm):

- to proclaim the Good News of the Kingdom
- to teach, baptize and nurture new believers
- to respond to human need by loving service
- to seek to transform unjust structures of society, to challenge violence of every kind and to pursue peace and reconciliation
- to strive to safeguard the integrity of creation and sustain and renew the life of the earth

Over het eigene van de kerk en haar missionaire presentie is met deze vijf uiteraard niet het laatste woord gesproken, maar de vijfdeling kan fungeren als heuristisch instrument bij het nadenken over de missionaire roeping van de lokale geloofsgemeenschap. Ze kan een eenzijdige invulling van deze roeping of een focus op slechts één facet corrigeren. Ook kan ze helpen om zicht te krijgen op haar praxis. Zo kunnen we de vijf ook hier benutten voor een korte terugblik op de zeven praktijkverhalen. Een aantal zaken valt dan op.

Het eerste is dat de zeven verhalen moeilijk zijn in te delen aan de hand van de vijf facetten. Ze gaan eerder over *vormen* van missionaire presentie dan over inhouden. Inhoudelijk worden we niet veel wijzer. Dat heeft ongetwijfeld te maken met de beknoptheid van de impressies, maar mogelijk toch ook met de reeds genoemde diffuse missionaire agenda, met het ontbreken van een gezamenlijke doelstelling. Wat beogen de zeven gemeenten met hun missionaire aanwezigheid in hun dorp?

In de tweede plaats valt op dat een deel van de beschreven activiteiten expressies zijn van een heroriëntatie van de gemeente. Oude vormen werken niet meer, nieuwe worden ontwikkeld en uitgeprobeerd. Ook is er een verlangen gastvrij te zijn en open te staan voor zoekers voor wie de klassieke vormen van de kerk niet toegankelijk en/of aantrekkelijk zijn. De dialoog neemt hier een belangrijke plaats in. Het gaat hier om nieuwe vormen van communicatie en openheid die inhoudelijk gezien overwegend (nog?) niet nader worden omschreven.

Als we in de derde plaats kijken naar de vijf afzonderlijke facetten, dan valt op dat het mis-

sionaire handelen vooral op het derde spoor zit, dat van de liefdevolle dienst. Belangeloze presentie en dienstbare aanwezigheid zijn de trefwoorden. Soms wordt deze presentie ingevuld als 'gastvrijheid', in andere gevallen als het bieden van een luisterend oor of het creëren van een nieuwe meditatieve samenkomst, waarin ruimte is voor verschillende meningen en 'geen boodschap wordt opgedrongen'.

Het dorp 'laten delen in wat wij van God ontvangen hebben', waarbij er onder het genot van een stuk taart toch een verrassend diepgaand gesprek kan ontstaan, is wel wat moeilijker onder 'belangeloze presentie' in te delen, maar nergens lezen we over de eerste dimensie, de

(expliciete) verkondiging van het Evangelie. Het Nieuws Huis is hier nog het meest expliciet, maar ook hier is de verwoording behoedzaam. Voor de tweede dimensie, het onderricht aan nieuwe gelovigen, is in de rapportages feitelijk geen aandacht. We komen slechts één keer een Alpha-cursus tegen en dan ook nog terloops. Ook de vierde uiting, die van het maatschappelijk protest, zien we niet terug. Aandacht voor milieu en leefbaarheid, het laatste facet, komen we in expliciete zin alleen in Droogveen tegen.

Overhaaste conclusies passen hier niet. Wat niet genoemd wordt, kan wel degelijk een belangrijke rol spelen en het missionaire handelen van de gemeente fundamenteel kleuren. We krijgen door deze praktijkberichten bijvoorbeeld geen zicht op een evangelieverkondiging met een 'leven dat door de tegenwoordigheid van God is veranderd' (Paus Franciscus in *Evangelii gaudium*, nr. 259) of door de 'kwaliteit

van het christelijk gemeenschapsleven', terwijl we mogen aannemen dat dit wel plaatsvindt. Dat neemt echter niet weg dat het raster van de vijf missionaire facetten ons opnieuw laat zien dat het missionaire handelen van de zeven gemeenten geen scherp inhoudelijk profiel lijkt te kennen. Dat brengt ons op het punt van de soteriologie.

Welke soteriologie?

Stefan Paas constateert in zijn reflectie dat er in de beschreven gemeenten nergens sprake is van een bezinning op de vraag wat het goede nieuws van Jezus Christus in het hier en nu van het eigen dorp betekent. Hij brengt ons zo bij

In de praktijkberichten valt op dat het missionaire handelen vooral op het spoor zit van de liefdevolle dienst

de vraag naar wat geldt als *heil* en *heilzaam*. Achter elke missionaire uiting gaat een bepaal-

de soteriologie schuil. Dat geldt ook als deze helemaal niet wordt geëxpliciteerd.

Dat we in de praktijkberichten geen verwoording van de soteriologie aantreffen, hoeft op zich niet te verbazen. De aanleiding voor de impressies was immers een concrete handelings-situatie en niet een theologische positie. Toch zal bij alle zeven voorgangers het missionaire denken en handelen steunen op een bepaalde opvatting van wat (christelijk) heil is. Mogelijk geldt dat ook voor de gemeenten waarbinnen ze werken, maar het gesprek hierover wordt vaak niet aangegaan. Is dat enkel onwennigheid of is er angst een (te grote) verscheidenheid aan posities tegen te komen (vgl. Noort e.a. 2008, 220-227)?

Op dit punt ligt voor het missionaire handelen van een gemeente een grote uitdaging. Het

brengt ons terug bij de vragen die hierboven al klonken: welk heil kan de christelijke gemeente bieden aan het dorp? Zijn er mogelijk bijdragen die zij als enige kan bieden? En zo ja, welke is of zijn dat dan? Waarin is een lokale kerk uniek?

In dit verband is het een prikkelend gegeven dat bepaalde kerkelijke gemeenten zich presenteren op spirituele beurzen. Doorgaans worden ze daar niet verwacht, maar in de regel zijn ze er wel welkom. De spannende vraag is dan uiteraard wel deze: wat bieden ze daar? Onderscheiden zij zich van andere aanbieders op de spirituele markt van welzijn en geluk? En zo ja, op welke wijze? Veel kerkelijke gemeenten en parochies zullen er niet over piekeren om naar zo'n beurs toe te gaan, maar alleen al het gedachte-experiment kan vruchtbaar zijn. Wie zijn wij als christelijke geloofsgemeenschap en op welke wijze kunnen wij juist vanuit die identiteit in ons dorp, vanuit ons christelijk zelfverstaan, dienstbaar en heilzaam present zijn? Hebben wij een eigen perspectief? Juist het verlangen missionair present te zijn in de eigen omgeving drijft de gemeente onontkoombaar naar soteriologische vragen. Er is daarom alle reden dit geloofsgesprek grondig te voeren.

De stilte voorbij?

Hans Snoek vertelt in zijn boek *Van huis uit protestant* hoe een preek van een predikant die aangaf niet meer in een persoonlijke God te kunnen geloven, aanleiding gaf om in de gemeente eerlijk en open met elkaar te spreken over 'onze kijk op God'. En dat dit de eerste keer was dat dit gebeurde. Hij ziet een verband

met de teloorgang van protestants-christelijke geloofsovertuigingen die hij in zijn boek beschrijft: 'Je hebt het zelden of nooit meer over je diepste overtuiging [en dan kan] op een dag je geloof opeens verdwenen zijn.'

Het opschriftje boven de paragraaf waarin hij dit beschrijft, luidt: 'De stilte in een kerkelijke gemeente' (Snoek 2015, 222vv.). Daarmee raakt hij volgens ons de kern. Het christelijk geloof

blijft levend in de *performance* van het geloofsgesprek. In het gesprek over de geloofservaring en over vorm en inhoud van de geloofspraktijken. Wanneer het daarover stil blijft, ebt het geloof uit het leven weg. Het gelovige bewustzijn, schrijft Friedrich Schleiermacher reeds in 1824, blijft levend door de 'circulatie' van het geloof (Harms 2012, 206).

Er is bovendien nog een andere reden om erover in gesprek te gaan. Onderzoek toont aan dat het praktiseren van geloof en vooral het spreken over geloof ('*religious discussion*') een belangrijke 'voorspeller' vormt voor het bieden van onderlinge hulp, advies en sociaal-emotionele ondersteuning. Daarbij wijzen de onderzoekers erop dat het geloofsgesprek een hoge mate van zelfonthulling impliceert, welke vervolgens kan leiden tot het versterken van zowel intimiteit als vertrouwen (Greene, Derlega and Mathews 2006; Merino 2014). Relaties die hierdoor worden bepaald, worden hiermee tot bronnen waarop mensen een beroep doen. In het gesprek over geloof of geloofservaringen helpen mensen elkaar bovendien om betekenis toe te kennen aan levenservaringen en om geloofsovertuigingen op het alledaagse leven

toe te passen (Krause 2008a; Krause 2008b).

Voor de missionaire communicatie door individuele meer-of-minder betrokken individuele leden van een geloofsgemeenschap geldt onzes inziens mogelijk een gelijksoortig proces: het gesprek over God, Jezus, heil, het christelijk zelfverstaan et cetera, met andere woorden, het intensief met elkaar spreken over de geloofsovertuigingen en geloofservaringen beïnvloedt het gedrag, versterkt de motivatie om missionair te zijn, verlost de voorganger uit zijn of haar isolement en maakt door dit alles missionaire communicatie en het bedenken van missionaire activiteiten tot een missie van de hele geloofsgemeenschap. Ook als deze missie er in kan bestaan om goed te luisteren naar wat niet-christenen bezielt en hen in het leven bij te staan. ◀

Literatuur

- Greene, K., Derlega, V.J., Mathews, A. (2006). Self-disclosure in personal relationships. In: Vangelisti, A., Perlman, D. (ed.), *The Cambridge handbook of personal relationships*, 409-427. New York: Cambridge University Press.
- Harms, S. (2012). *Glauben üben. Grundlinien einer evangelischen Theologie der geistlichen Übung und ihre praktische Entfaltung am Beispiel der 'Exerzien des Alltags'*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Krause, N. (2008a). The social foundation of religious meaning in life. In: *Research on Aging* 30/4, 395-427.
- Krause, N. (2008b). *Aging in the church: How social relationships affect health*. West Conshohocken, PA: Templeton Foundation Press.
- Marris, P. (1974; 2014, revised edition). *Loss and Change*. Psychology Revivals, Londen: Routledge.
- Merino, S. (2014). Social Support and the Religious Dimensions of Close Ties. In: *Journal for the Scientific Study of Religion* 53/3, 595-612.

- Noort, G. e.a. (2008). *Als een kerk opnieuw begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Walls, A., Ross, C. (eds.) (2008). *Mission in the 21st Century. Exploring the Five Marks of Global Mission*. Maryknoll, New York: Orbis Books.

Henk (prof.dr. H.P.) de Roest is hoogleraar Praktische theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Groningen.
hpderoest@pthu.nl

Sake (dr. S.) Stoppels is universitair docent Kerkopbouw en diaconiek aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam en beleidsmedewerker bij het Expertisecentrum van de Protestantse Kerk in Nederland.
s.stoppels@vu.nl